

лізацыі, урбанізацыі, станаўлення нацыі, змен у менталітэце насельніцтва, фарміравання іерархічнай сацыяльнай структуры грамадства [2, с. 213].

Спецыфічнай рысай расійскай мадэрнізацыі другой паловы XIX – пачатку XX ст. з’яўляўся яе імперскі характар, бо самадзяржаўе ажыццяўляла яе перш за ўсё ў мэтах стабілізацыі і кансервацыі базавых характарыстык імперыі і не ставіла сваёй мэтай эвалюцыю дзяржавы ў кірунку інтэграцыі ў цывілізацыю мадэрнасці [3, с. 52–53]. Рэфармісцкія памкненні царскага ўрада заканчваліся там, дзе пераўтварэнні ставілі пад пытанне яго татальны кантроль над грамадствам (перш за ўсё палітычнай сферай). Контррэфармы былі практычна непазбежнымі, бо прыводзілі розныя сферы грамадскага жыцця ў адпаведнасць з самадзяржаўна-імперскай мадэллю палітычнага кіравання, рэсурс якой у апошняй трэці XIX ст. быў дастаткова моцным. Гэта выразна бачна на прыкладзе судовай рэфармы 1864 г., асноўныя прынцыпы якой (незалежнасць суда ад адміністрацыйнай улады, галоснасць і спаборнасць судаводства, дапушчэнне грамадскасці да ўдзелу ў правасуддзі праз інстытут суда прысяжных) па сваёй сутнасці супярэчылі самадзяржаўнаму ладу. Як вынік, ужо з пачатку 1870-х гг. яна пачала падвяргацца карэкціроўкам кансерватыўна-ахоўчага характару. У так званым Заходнім краі (г. зн. 9-ці губернях: Віцебскай, Магілёўскай, Мінскай, Гродзенскай, Віленскай, Ковенскай, Кіеўскай, Падольскай і Валынскай) урад па палітычных матывах першапачаткова ўвогуле адмовіўся ад ўвядзення дадзенай рэфармы. А затым, пры яе пазатэльным распаўсюджанні ў 1872–1883 гг., бачыў у ёй сродак уніфікацыі дадзенай тэрыторыі з унутранымі губернямі імперыі.

Карэнныя пераўтварэнні 60–70-х гг. XIX ст. закранулі практычна ўсе сферы жыцця грамадства: было адменена прыгоннае права, праведзены рэфармы ў вобласці суда, мясцовага самакіравання, адукацыі, друку, войска. Абавязковай умовай паспяховасці дадзеных мерапрыемстваў была іх комплекснасць і сістэмнасць, бо вынік кожнай асобна ўзятай рэфармы залежаў ад пераўтварэнняў у іншых сферах. Безумоўна, рэфарма судовай сістэмы мела велізарнае палітычнае і сацыяльна-эканамічнае значэнне. Яна павінна была забяспечыць давер і павагу насельніцтва да правасуддзя (а значыць дзяржавы і яе вярхоўнай улады), гарантаваць маёмасныя правы насельніцтва і суб’ектаў гаспадарання, укараніць усесапоўнасць судовых органаў. Усё гэта было неабходнымі ўмовамі станаўлення ў Расійскай імперыі буржуазнага грамадства.

Адной з асноўных функцый судовай улады з’яўляецца абарона маёмасных правоў грамадзян. Гэта яскрава працягнецца на этапе станаўлення і развіцця капіталістычных адносін, у аснове якіх ляжыць інстытут прыватнай уласнасці. Менавіта судовыя ўстановы забяспечваюць сродкі вырашэння эканамічных спрэчак, гарантуюць маёмасныя правы грамадзян і бяспеку дзейнасці крэдытных устаноў. Эфектыўнасць функцыянавання судовай сістэмы, такім чынам, аказвае значны ўплыў на развіццё эканомікі.

Дарэформенная судовая сістэма Расійскай імперыі была надзвычай недасканалай, што з’яўлялася перашкодай на шляху развіцця капіталістычных адносін. Кіраўніцтва краіны разумела гэта [4, с. 42] і ў выніку правядзення судовай рэфармы 1864 г. дадзеная праблема ў значнай ступені была вырашана. Спрашчаўся і паскараўся працэс судаводства па грамадзянскіх ісках. Рэалізацыя на практыцы прынцыпаў галоснасці і спаборнасці судовага працэсу, адмена канцылярскай тайны ў судах садзейнічалі росту даверу насельніцтва да правасуддзя. Рэфармаваны суд даваў значна большыя гарантыі спагнання пазык, крэдытаў, выплат па вэксалях і г. д. Адзначым, што важную ролю ў сацыяльна-эканамічным жыцці грамадства адыгрывала не толькі праца судовых устаноў па вырашэнні грамадзянскіх цяжбаў, але і крымінальных спраў, якія ўзніклі на эканамічнай глебе (аб крадзяжах, разбоях, грабяхах, махлярствах, іншых маёмасных злачынствах, фальшываманецтве і г. д.). Судовыя ўстановы, караючы вінаватых па такіх крымінальных справах, з’яўляліся галоўным гарантам эканамічных правоў як грамадзян, так і казны.

Важным элементам судовай рэфармы стала выданне 14 красавіка 1866 г. у дадатак да Судовых статутаў “Положения о нотариальной части”. Развіццё капіталізму ў эканоміцы, а таксама станаўленне адпаведных яму грамадзянска-прававых адносін,

УДК 94(476):34(09)“1864”

МЕСЦА СУДОВАЙ РЭФОРМЫ 1864 Г. У МАДЭРНИЗАЦЫЙНЫХ ПРАЦЭСАХ НА ТЭРЫТОРЫІ БЕЛАРУСІ Ў АПОШНЯЙ ТРЭЦІ XIX – ПАЧАТКУ XX СТ.

Гушчынскі Ігар Генадзевіч

кандыдат гістарычных навук, дацэнт, дацэнт кафедры гісторыі Беларусі і славянскіх народаў Беларускага дзяржаўнага педагогічнага ўніверсітэта імя Максіма Танка”
(г. Мінск, Беларусь)

Перыяд апошняй трэці XIX – пачатку XX ст. ў гісторыі Расійскай імперыі адметны інтэнсіўнымі працэсамі трансфармацыі грамадства ў кірунку ад традыцыйнага да індустрыяльнага. Прычым гэта выразілася не толькі ў пераходзе эканомікі на капіталістычныя рэйкі развіцця і фарміраванні адпаведнай сацыяльнай структуры, але і значных зменах у грамадска-палітычным жыцці, культуры, менталітэце людзей. Ключавое месца ў дадзеных працэсах займаюць буржуазныя рэфармы 60–70-х гг. XIX ст., у тым ліку судовая рэфарма 1864 г. Для вывучэння дадзенай праблематыкі эфектыўным бачыцца выкарыстанне так званай мадэрнізацыйнай канцэпцыі [1, с. 38–41].

Паняцце мадэрнізацыі мае некалькі значэнняў. У кантэксце разглядаемых праблем пад ёй мы будзем разумець комплексны працэс змены традыцыйнага (аграрнага) грамадства індустрыяльным (сучасным), які закранае розныя сферы жыцця – эканамічную, сацыяльную, палітыка-прававую, культурную. З паняццем мадэрнізацыі шчыльна звязаны працэсы індустрыя-

непазбежна вяло да росту колькасці здзелак, якія патрабавалі юрыдычнага замацавання, што, у сваю чаргу, выклікала неабходнасць у больш дасканалай натарыяльнай сістэме. У дадзеным кантэксце можна пагадзіцца з вядомым савецкім гісторыкам М.М. Пакроўскім, які адзначаў, што немагчыма сабе ўявіць развіццё буржуазнае грамадства, дзе няма натарыусаў, дзе для таго, каб засведчыць самы пусцяковы дакумент, трэба ці абіваць парогі судовай палаты па цэлых тыднях, ці плаціць хабар ледзь не больш дарагі, чым сам дакумент [5, с. 102]. Стварэнне ў рамках рэалізацыі судовай рэформы стройнай сістэмы натарыята спрыяла інтэнсіфікацыі развіцця эканомікі.

Адной з галоўных умоў для пераходу ад феадальнага да буржуазнага грамадства з'яўляецца разбурэнне саслоўных перагародак, а таксама рознасці ў праваздольнасці розных сацыяльных груп. Судовыя ўстановы Расійскай імперыі дарэформеннага ўзору насілі ярка выражаны саслоўны характар. Прадстаўнікі розных саслоўяў мелі розныя правы, як у плане доступу да ўдзелу ў ажыццяўленні правасуддзя, так і ў выпадках прыцягнення да суда ў якасці абвінавачанага. Гэта было адной з галоўных перашкод на шляху развіцця капіталізму ў краіне, што ў пэўнай ступені ўсведамлялі і ва ўрадавых колах імперыі. Так, напярэдадні судовай рэформы 1864 г. Аб'яднанымі дэпартаментамі законаў і грамадзянскіх спраў Дзяржаўнага савета аб пераўтварэнні судовай часткі ў Расіі адзначалася, што саслоўны характар правасуддзя стаў несумяшчальны з новымі ўмовамі жыцця краіны [6, с. 15]. Судовая рэформа 1864 г. абвясціла прынцып бессаслоўнасці судовай. Гэта было адным з найважнейшых чыннікаў буржуазнай трансфармацыі расійскага грамадства. Новыя суды і правілы судаводства ў цэлым былі агульнымі для ўсіх саслоўяў. Пры прызначэнні на судовыя пасады і фарміраванні калегіі прысяжных засядацеляў крытэрыі саслоўнай прыналежнасці ў Судовых статутах адсутнічаў. Судовая рэформа 1864 г. спрыяла развіццю бессаслоўнай грамадскай свядомасці, зараджэнню ўяўлення аб тым, што закон адзін для ўсіх [7, с. 98].

Неад'емным элементам капіталістычнай мадэрнізацыі з'яўляецца фарміраванне грамадзянскай супольнасці, прынамсі яе элементаў. Гэта патрабуе утварэння ў сацыяльнай прасторы сістэмы свабодных ад прамога дзяржаўнага ўмяшання інстытутаў і структур, развіцця прыватнай ініцыятывы і грамадзянскай самадзейнасці, з'яўлення эканамічна свабоднага і надзеленага пэўным комплексам правоў і свабод грамадзяніна-ўласніка, пэўных змен ідэалагічных устаноў і менталітэту людзей. Відавочна, што складанне ўказаных умоў было б проста немагчымым у грамадстве, дзе адсутнічаў інстытут адвакатуры, правасуддзе было поўнасьцю падпарадкавана адміністрацыйнай уладзе і ў цэлым не адпавядала задачам абароны асабістых, а таксама эканамічных правоў грамадзян. Судовая рэформа 1864 г. у значнай ступені вырашала гэтыя праблемы. Такім чынам, разам з іншымі буржуазнымі рэформамі 60–70-х гг. XIX ст. яна была важнейшым фактарам генезісу грамадзянскай супольнасці ў Расійскай імперыі.

Мадэрнізацыйныя працэсы, такім чынам, вялі да карэннай трансфармацыі мадэлі ўзаемаадносін грамадства і ўлады. Але для апошняй захаванне стабільнасці самадзяржаўна-імперскай канструкцыі дзяржаўнай сістэмы было фактычна сэнсам існавання. У такіх абставінах задача стварэння жыццяздольнага і эфектыўнага дзяржаўнага механізма, які б сумяшчаў феадальна-імперскія і ліберальна-капіталістычныя элементы, рабілася практычна невырашальнай [3, с. 104]. Гэта яркая бачна на прыкладзе судовай рэформы 1864 г., якая стварыла канфлікт паміж судовай і выканаўчай уладай (у тым ліку ў асобе імператара), якая не давярала незалежнаму суду [8, с. 83]. Натуральным вынікам гэтага стала крэціроўка судовага заканадаўства ў кірунку ўзмацнення кантролю самадзяржаўна над правасуддзем.

У Беларусі мадэрнізацыйны імпульс рэформ аказаўся значна аслаблены палітыкай імперскіх улад, накіраванай на стабілізацыю сітуацыі пасля паўстання 1863–1864 гг., а таксама ўніфікацыю краю з унутранымі губернямі [2, с. 213]. У гэты час тут быў уведзены рэжым абмежавальных законаў у дачыненні да католікаў, яўрэяў, замежных грамадзян, ішло змаганне з польскімі ўплывамі [9, с. 220]. У такіх умовах рэалізацыя судовай рэформы 1864 г. на дадзенай тэрыторыі павінна была не толькі спрыяць ўдасканаленню сістэмы правасуддзя, але

і адпавядаць палітычным задачам самадзяржаўна. Як вынік, Судовыя статуты былі ўведзены тут са значным спазненнем. У 1872 г. пачалі функцыянаваць міравыя суддзі, у 1883 г. – акруговыя суды, а разам з тым – інстытуты суда прысяжных, адвакатуры, натарыята. Прычым пры абмеркаванні ва ўрадавых колах пытанняў, звязаных з пашырэннем судовай рэформы на гэтую тэрыторыю, на першым плане былі аргументы карыснасці альбо шкоднасці таго ці іншага рашэння для далейшай ўніфікацыі краю з унутрырасійскімі губернямі, а значэнне пераўтварэння для ўдасканалення судаводства і судаводства адыходзіла на другі план [10, с. 67–68].

Такім чынам, судовая рэформа 1864 г. займала ключавое месца ў капіталістычнай мадэрнізацыі, якая адбывалася ў Расійскай імперыі, у тым ліку на тэрыторыі Беларусі, у разглядаемы перыяд. На ёй замыкалася вырашэнне такіх важных праблем, як належнае функцыянаванне фінансава-эканамічнай сістэмы, эвалюцыя дзяржаўнага ладу ад феадальна-абсалютысцкага да буржуазнага, разбурэнне саслоўнай структуры грамадства, фарміраванне грамадзянскай супольнасці. У заходніх губернях стрымліваючы фактарам мадэрнізацыйных працэсаў стала палітыка самадзяржаўна, для якой тут у дадзены перыяд прыярытэтнай мэтай была барацьба з польскім уплывам і ўніфікацыя краю з унутранымі губернямі. Гэта выразна бачна на прыкладзе судовай рэформы, уведзенай у заходніх губернях са спазненнем і ў некалькі абмежаваным выглядзе.

ЛІТАРАТУРА

1. *Міронов, Б. Н.* Российская империя: от традиции к модерну : в 3 т. / Б. Н. Мионов. – СПб. : Дмитрий Буланин, 2014. – Т. 1. – 896 с.
2. *Каханюўскі, А. Г.* Сацыяльныя аспекты мадэрнізацыйных працэсаў у Беларусі (60-я гг. XIX – пачатак XX ст.) / А. Г. Каханюўскі // XXI век: актуальныя праблемы гісторычнай навуцы : матэрыялы Міжнародна-навуковай канферэнцыі, посвячаны 70-летию ист. фак. БГУ, Минск, 15–16 апр. 2004 г. / Беларус. гос. ун-т; редкол.: В. Н. Сидорцов (отв. ред.) [и др.]. – Минск : БГУ, 2004. – С. 213–215.
3. *Гаеров, С. Н.* Модернизация во имя империи. Социокультурные аспекты модернизационных процессов в России / С. Н. Гаеров. – М. : Едиториал УРСС, 2004. – 352 с.
4. *Коротких, М. Г.* Самодержавие и судебная реформа 1864 года в России / М. Г. Коротких. – Воронеж : Изд-во Воронеж. ун-та, 1989. – 183, [2] с.
5. *Покровский, М. Н.* Русская история с древнейших времён : в 4 т. / М. Н. Покровский. – [М?]: Гос. социально-экономич. изд-во, 1933–1934. – Т. 4. – 1934. – 448 с.
6. Журнал Соединённых департаментов законов и гражданских дел Государственного совета о преобразовании судебной части в России. – [СПб.?]: б. и., 1863. – VIII, 370 с.
7. *Попова, А. Д.* Судебная реформа 1864 года и развитие гражданского общества во второй половине XIX века / А. Д. Попова // Общественные науки и современность. – 2002. – № 3. – С. 89–100.
8. *Каспэ, С.* Империя и модернизация: общая модель и российская специфика. Империя и модернизация / С. Каспэ. – М. : РОССПЭН, 2001. – 266 с.
9. *Каханюўскі, А. Г.* Разгортванне мадэрнізацыйных працэсаў у Беларусі ў XIX–XX ст. / А. Г. Каханюўскі // Працы гістарычнага факультэта БДУ : навук. зб. / рэдкал.: У. К. Коршук (адк. рэд.) [і інш.]. – Мінск : БДУ, 2009. – Вып. 4. – С. 218–228.
10. *Гушчынскі, І. Г.* Барацьба ва ўрадавых колах Расійскай імперыі вакол правядзення судовай рэформы 1864 года на тэрыторыі Беларусі / І. Г. Гушчынскі // Вестн. Полоцкага гос. ун-та. Серія А, Гуманіт. навукі. – 2014. – № 1. – С. 65–68.